

Obiteljski status – aspekt socijalne topografije Zagreba

Ksenija Bašić*

Distribucija obiteljskog statusa na području grada Zagreba pokazuje tipičan koncentrični obrazac, s povećanjem veličine obitelji i prosječne površine stana, a smanjenjem prosječne starosti stanovništva s udalžavanjem od njegova središta. Najnaglašeniji obiteljski karakter imaju nova stambena naselja na rubu morfološkog grada, kao određite većine unutargradskih preseljavanja i doseljavanja u grad, u kojima preteže mlade stanovništvo. Ponovni porast prosječne dobi stanovništva u periurbanom prostoru umanjuje obiteljski karakter vanjskih gradskih područja.

Cljučne riječi: socijalna topografija grada, obiteljski status, fertilitet, dobna struktura stanovništva, veličina obitelji, veličina stana, koncentrični obrazac

Family Status – a Dimension of the Social Topography of Zagreb

Distribution of the family status in the Zagreb area displays a typical concentric pattern, with an increase in family size and average living area, and decreased average age of inhabitants, according to the distance from the centre. A marked family character is typical for the new suburban housing estates – a destination of the most intra-urban migrations as well as the migrations into the town, where younger population takes most part. Renewed increase in the average age of the population in the peri-urban region decreases the family character of the town's outskirts.

Key Words: urban social topography, family status, fertility, age structure of population, family size, flat size, concentric pattern

UVOD

Socijalna topografija grada *Socijalna topografija grada* prostorni je odraz složene urbane socijalne strukture, vidljiv u neravnomjernom razmještanju pojedinih skupina stanovništva kao posljedici različitog vrednovanja prostora. Ona odražava složeni međuodnos socijalnog, fizičkog i stambenog prostora grada.

Istraživanja pokazuju da je socijalna topografija ponajprije tijesno povezana sa stupnjem društveno-ekonomskog razvitka i urbanizacije, koje prati mnoštvo raznorodnih socijalnih promjena. S tim u vezi ističu se razlike u socijalnoj topografiji razvijenih zemalja i zemalja u razvoju (Vresk, 1986.b).

* Mr., Znanstveni novak, Geografski odjel, Prirodoslovno-matematički fakultet, Marulićev trg 19, 41000 Zagreb, Hrvatska.

Dosadašnja istraživanja otkrila su *tri aspekta urbane socijalne strukture* koji se odražavaju u socijalnoj topografiji grada. Najočitiiji među njima je socio-ekonomski status stanovništva, određen zanimanjem, naobrazbom i primanjima, u prostoru izražen općom kvalitetom četvrti i stambenog inventara. Obiteljski status, definiran biodinamičkim i strukturnim obilježjima stanovništva (fertilitet, dobna struktura, veličina obitelji), uvjetuje različite stambene potrebe s obzirom na veličinu stana, prostor oko njega i blizinu određenih društvenih sadržaja. Ta dva aspekta socijalne strukture gradskog stanovništva mogu se smatrati univerzalnim, dok je treći, etnički status, svojstven samo gradovima s jakim internacionalnom imigracijom, gdje manjinske skupine pokazuju tendenciju koncentracije i segregacije. Segregacija manjinskih skupina najčešće je usko vezana s njihovim ekonomskim statusom, dok obiteljski i ekonomski status s općim porastom blagostanja pokazuju sve veći stupanj uzajamne neovisnosti.

S obzirom na *socio-ekonomski status* stanovništvo pokazuje tendenciju koncentracije po radijalnim sektorima grada koji, osim što se međusobno znatno razlikuju, pokazuju nešto blažu unutrašnju statusnu diferencijaciju. U predindustrijskoj fazi razvoja u središtu grada žive viši slojevi stanovništva, a na periferiji niži, dok industrijski grad ima sasvim suprotan socijalni zoning. Uklanjanjem propalih stambenih četvrti oko središta grada u kasnijoj fazi razvoja javljaju se ponovno centralne zone luksuznog stanovanja.

Udaljavanjem od centra povećavaju se stope fertiliteta i prosječna veličina obitelji te je stanovništvo u prosjeku sve mlađe. U ranijim fazama razvoja to je prije svega odraz ekonomskog statusa stanovništva, budući da niži slojevi, koji žive na periferiji, redovito duže zadržavaju visoke stope fertiliteta. U toku razvoja dolazi do općeg pada fertiliteta s jedne strane, ali i do već spomenutog obrata socijalnih zoninga s druge, čemu treba pridodati i diferencijaciju životnih stilova. Vanjske zone, koje omogućuju prostranije stanovanje, a redovito su i novije i kvalitetnije, postaju tako stambenim područjima boljestojećih obitelji, dok središnje četvrti imaju daleko heterogenija obilježja. Pored ljudi koji blizinu najraznovrsnijih društvenih sadržaja pretpostavljaju mogućnosti komfornijeg suburbanog stanovanja, što se prije svega odnosi na samce i druge kojima obiteljski život nije prioritetan interes, nalazimo tu i brojne obitelji kojima ekonomski status uskraćuje tu mogućnost (Johnston, 1971). Daljim razvojem i socijalnim prestrukturiranjem stanovništva dolazi do jačanja srednjih slojeva i općeg porasta standarda, što uz mehanizme socijalne zaštite (subvencioniranje stanarina, dodjela socijalnih stanova), omogućuje većini onih koji to žele napuštanje središnjih stambenih četvrti. Tako u središtu nastaje »krater«¹ gustoće stanovništva, no gustoća izgrađenosti i veličina stanova i dalje podržavaju koncentričnu distribuciju *obiteljskog statusa*.

Etnički status superponiran je na celularnu strukturu nastalu kombinacijom sektorskog i koncentričnog obrasca ekonomskog i obiteljskog statusa. Manjinske grupe šire svoja područja procesom »prostorne difuzije«² u četvrti najmanjeg otpora, određenog ekonomskim statusom, dakle – sektoralno (Murdie, 1969).

Obiteljski ciklus i »životni stil«. U tradicionalnim agrarnim društvima porodična zajednica je osnovna jedinica ekonomskog i društvenog života. Industrijalizacija zemlje donosi koncentraciju radnih mjesta u gradovi-

ma, koju slijedi i koncentracija stanovništva. Rad i privređivanje izvan porodičnog kruga, te uspostavljanje mehanizama socijalne zaštite, slabe ekonomsku ulogu obitelji (osobito u višim društvenim klasama), a prisutan je i trend sve većeg zapošljavanja žena, naročito u kasnijim fazama razvoja. S društveno-ekonomskim razvojem umnožava se broj izvankućnih aktivnosti, a društvene institucije preuzimaju sve veću ulogu u tradicionalno obiteljskim funkcijama odgoja, obrazovanja i brige o djeci, kao i skrbi o starijim osobama.

Funkcionalne promjene prate promjene obiteljske strukture i diferencijacija životnih stilova. Trogeneracijsku proširenu *porodicu* zamjenjuje dvo-generacijska nuklearna *obitelj* kao osnovna organizacijska jedinica društva. Ekonomska aktivnost žena, kasnije stupanje u brak i planiranje potomstva uvjetuju opći pad fertiliteta, što se odražava u daljem smanjenju prosječne veličine domaćinstava, a tome pridonosi i sve veći udio samaca. Obitelj se temelji u prvom redu na afektivnim vezama, pa njihovo kidanje često rezultira raspadom obiteljske zajednice, što se očituje u pojavi odvojenog života i stopama divorcijaliteta. Obiteljski život postaje tako samo jedna od opcija koje pojedinac, ali i bračni par, ima u izboru *životnog stila*. Raspon mogućnosti izbora, barem u ekonomski razvijenim zemljama, može se svesti na tri osnovna opredjeljenja (Johnston, 1971):

- obiteljski život, u prvom redu usmjeren na podizanje djece
- karijerizam, orijentiran k usponu na socijalnoj ljestvici
- konzumerizam, koji se ogleda u trošenju vremena, novaca i energije

na lagodan život i užitke.

Naravno da navedena opredjeljenja nisu međusobno isključiva i većina ih ljudi zaista kombinira na različite načine, a i naizgled identične kombinacije mogu se različito manifestirati. Takve razlike odražavaju se u izboru mjesta stanovanja.

Pored životnog stila, na rezidencijalnu lokaciju i prostornu mobilnost pojedinca i domaćinstva snažno utječe stadij u *obiteljskom ciklusu* koji se određuje na osnovi starosti, bračnog stanja i broja djece. U rasponu od prebračnog samačkog domaćinstva, preko mladog para bez djece, pa obitelji koja se povećava, do završnih stadija starijeg domaćinstva, čija su djeca napustila dom da bi osnovala svoj vlastiti, možemo razlikovati do sedam faza čije trajanje može znatno varirati (Robson, 1975). Razlike u životnom stilu najviše se pokazuju u srednjoj životnoj dobi, a najmanje su u prebračnoj i ranoj fazi braka bez djece.

Razlike u životnom stilu i položaju u obiteljskom ciklusu rezultiraju, dakle, različitim stambenim potrebama domaćinstva. Za obitelji s djecom poželjan je veći stambeni prostor, po mogućnosti u vlasništvu, što dalje od prometa i gradske vreve, s igralištem u blizini itd. Samci orijentiraju svoj život većinom izvan doma; prostrano stanovanje je nepotrebno, najam poželjan jer ne sputava slobodu seljenja, a glavni zahtjev je blizina raznovrsnih sadržaja – ovisno o dobi, sklonostima i dr. Promjena stadija u životnom ciklusu jedan je od najvažnijih faktora unutargradskog preseljavanja stanovništva.

METODOLOŠKE NAPOMENE

Analiza obiteljskog statusa kao aspekta socijalne topografije Zagreba provedena je na razini mjesnih zajednica, što su najmanje prostorne jedinice grada (sada već bivše) za koje postoji sređena i objavljena statistička dokumentacija. Analiza se temelji na podacima popisa stanovništva, domaćinstava i stanova, nažalost 1981. godine, budući da podaci posljednjeg popisa na ovoj ili sličnoj prostornoj razini nisu još u potpunosti obrađeni niti dostupni javnosti. Ipak, prvi djelomični rezultati popisa 1991. pokazuju da u međuvremenu na području Zagreba nije došlo do bitnih promjena prostornih odnosa. Raspoloživi podaci o relevantnim demografskim i stambenim strukturama računski su obrađeni i prevedeni u relativne pokazatelje prikazane u tablici 1.

U analizu socijalne topografije Zagreba uključeno je nekadašnjih deset općina užega gradskog područja koje obuhvaća kompaktno izgrađeni gradski prostor ili formalni grad, a na rubovima prelazi u periurbani prostor. Usprkos funkcionalnoj komplementarnosti te urbaniziranim nizovima naseljenosti koji povezuju satelitske centre Sesvete, Veliku Goricu, Samobor i Zaprešić, ali i Dugo Selo i Jastrebarsko sa središnjim aglomeracijskim prostorom, ne može se (osim u slučaju Sesveta) govoriti o njihovoj fizionomskoj integraciji sa Zagrebom, već se radi o samostalnim naseljima, s vlastitim prostornim strukturama, pa i socijalnim topografijama (uključujući i Sesvete). Osim toga, ti su centri ujedno i jedina gradska naselja na svojim velikim općinskim teritorijima u čijem ukupnom stanovništvu ne čine niti polovinu (Zaprešić 1981. tek četvrtinu) i gdje su prosječne gustoće naseljenosti daleka ispod gradskih, usprkos visokim stopama demografskog rasta. Vanjske općine administrativnog područja Zagreba isključene su stoga iz ove analize.

POKAZATELJI OBITELJSKOG STATUSA

Populacijska obilježja. Determinante obiteljskog statusa stanovništva nekog područja u izravnoj su uzročno-posljedičnoj vezi: razina fertiliteta oblikuje dobnu strukturu koja u dugoročnom razdoblju određuje opet stope fertiliteta, a sve se skupa odražava u prosječnoj veličini obitelji. Fertilitet je tu, dakle, ključna komponenta, ali ujedno i najproblematičnija. S jedne se strane javlja problem njegova mjerenja, a s druge ovisnost o socio-ekonomskom statusu, čime se komplicira prostorni obrazac ove dimenzije urbane socijalne strukture.

Fertilitet. U literaturi i u praksi javljaju se različite mjere fertiliteta, no najčešće je određenje brojem živorođenih u odnosu na žensko stanovništvo u fertilnoj dobi (15 - 49 godina). Problem je ove mjere što pokazuje samo trenutno stanje, tj. u jednoj godini, i osjetljiva je na povremene varijacije koje se ne poklapaju s općom teorijom socijalnih promjena. Ako pak broj živorođenih u toku jedne godine zamijenimo npr. brojem djece u dobi do pet godina, problemi se umnožavaju: ova mjera ne samo da je osjetljiva na dobnu strukturu, nego može odražavati i razlike među stanovništvom slične starosti, ali drugog socio-ekonomskog statusa, iz čega proizlaze i razlike u prosječnoj ženidbenoj dobi, broju djece i razmaku među njima (Johnston, 1971).

Osim toga, istraživanja upućuju na krivolinijsku vezu fertiliteta i socio-ekonomskog statusa, odnosno činjenicu da se najveći fertilitet javlja u najvišim i najnižim statusnim grupama. S tim u vezi ističe se nizak socijalni status kao ograničavajući faktor razvoja prostornog obrasca obiteljskog statusa. Tek na višim stupnjevima ekonomskog razvoja dimenzije socio-ekonomskog i obiteljskog statusa postaju neovisnim komponentama socijalne topografije grada.

Ni opća stopa fertiliteta (f) mjesnih zajednica Zagreba (Tab. 1) ne govori stoga mnogo o njegovoj socijalnoj topografiji. Najviše stope fertiliteta imaju istodobno i Tuškanac i Kozari Bok, najniže Kralj Petar Svačić i Dragonožec itd. Određena grupiranja mjesnih zajednica postoje, ali je u njihovu rasporedu nemoguće uočiti ikakvu prostornu logiku.

No da pravilnost prostornog obrasca obiteljskog statusa u socijalnoj topografiji Zagreba postoji, pokazuju indeksi starosti stanovništva i prosječna veličina domaćinstava.

Tab. 1. Pokazatelji obiteljskog statusa po mjesnim zajednicama grada Zagreba 1981. godine

	OPCINA Mjesna zajednica*	f	x	Ø broj čl. dom.	Ø pov. stana
	CENTAR	56,6	1,22	2,69	68,4
1.	August Cesarec	95,7	1,27	2,58	55,8
2.	Braće Nemet	58,7	1,25	2,65	65,8
3.	Braće Ribar	38,0	1,43	2,68	79,7
4.	Gornji grad	48,5	1,42	2,43	62,3
5.	Kraljevec	54,1	0,76	3,08	72,9
6.	Krsto Ljubičić	54,4	1,44	2,89	68,3
7.	Marko Fortil	43,0	1,54	2,68	65,1
8.	Mlinovi	42,3	0,67	3,09	76,0
9.	Nova Ves	44,6	1,21	2,46	50,2
10.	8. maj 1945.	72,6	1,21	2,75	66,2
11.	Rudolf Kroflin	49,7	1,22	2,72	71,5
12.	Sestara Baković	59,8	1,47	2,59	75,0
13.	Sestine	48,7	0,58	3,25	68,7
14.	Tuškanac	113,0	0,79	2,93	82,3
15.	Zrinjevac	42,8	1,43	2,50	75,5
	CRNOMEREC	55,2	0,73	2,74	55,5
1.	Braće Oreški	47,7	1,02	2,52	51,6
2.	Dr. M. Stojanović	47,4	0,93	2,72	62,1
3.	Gornja Kustošija	64,9	0,44	2,95	54,5
4.	Ivo Lola Ribar	38,9	0,89	2,60	50,7
5.	Kustošija-Centar	44,4	0,78	2,60	54,3
6.	Matija Gubec	61,9	0,40	2,85	54,6
7.	Medvedgrad	58,4	0,45	3,30	62,8
8.	Pavleka Miškine	58,8	0,54	2,89	57,7
9.	Petar Drapšin	51,8	1,17	2,58	57,6
10.	Vrhovec-Kuniščak	64,0	0,81	2,72	54,4
	DUBRAVA	65,7	0,29	3,16	57,8
1.	Čučerje	65,2	0,59	3,65	63,8
2.	Čulinec	66,0	0,21	3,41	65,4
3.	Dankovec	74,3	0,48	3,38	65,4
4.	Donja Dubrava	63,6	0,40	3,08	65,3
5.	Dubrava-Istok	65,1	0,22	3,19	58,2
6.	Franjo Kluz	59,2	0,44	3,05	64,8

OPCINA Mjesna zajednica*		f	x	Ø broj čl. dom.	Ø pov. stana
7.	Granešina	79,3	0,49	3,51	70,4
8.	Miroševac	60,2	0,31	3,25	57,2
9.	Nada Dimić	56,7	0,25	2,96	50,6
10.	Novi Retkovec	41,0	0,20	3,40	51,4
11.	P. Budisavljević	84,5	0,26	3,25	60,6
12.	V. zem. konf.	65,0	0,37	3,03	58,0
13.	Resnički Gaj	75,0	0,45	3,51	61,8
14.	Stari Retkovec	66,5	0,26	3,36	56,2
15.	Studentski grad	43,4	0,33	2,89	49,9
16.	Tomše Martin	78,6	0,22	3,25	55,9
17.	Trnava	84,3	0,18	3,27	55,2
18.	Trnovčica	105,9	0,08	3,44	64,8
	MAKSIMIR	55,9	0,74	2,77	60,0
1.	Bukovac	62,0	0,39	3,34	63,3
2.	Dobri dol	48,9	0,98	2,61	56,6
3.	Dotršćina	60,4	0,20	2,52	55,5
4.	Kozjak	59,8	0,58	3,01	60,8
5.	Maksimir	66,2	0,76	2,87	63,8
6.	Maksim. naselja	53,0	0,71	2,61	57,7
7.	Markuševec	60,3	0,45	3,37	72,9
8.	Mašičeva	45,4	1,16	2,53	55,9
9.	Otokar Keršovani	50,4	1,13	2,59	58,0
10.	Remete	70,7	0,36	3,16	65,9
11.	Ružmarinka	43,8	1,02	2,42	54,7
12.	30. rujan 1941.	56,3	1,54	2,42	55,7
	MEDVESČAK	51,8	1,25	2,63	64,8
1.	Anka Butorac	37,9	1,56	2,40	54,8
2.	Božidar Adžija	47,5	1,21	2,75	70,3
3.	Đuro Đaković	55,2	1,44	2,62	71,4
4.	Gračani	58,7	0,39	2,27	69,1
5.	Gupčeva zvijezda	58,5	1,18	2,86	72,6
6.	Josip Engel	61,5	1,77	2,38	54,9
7.	Josip Kraš	35,6	1,61	2,59	72,3
8.	Josip Kulušić	44,1	1,28	2,56	59,8
9.	Josip Preskar	64,7	1,35	2,52	55,5
10.	Joža Vlahović	45,7	1,58	2,61	77,1
11.	Marijan Krajačić	62,5	1,36	2,86	74,3
12.	Marko Orešković	49,0	1,26	2,64	69,0
13.	Pavle Papp	55,9	1,47	2,41	54,7
14.	Voćarska	61,0	1,39	2,60	69,2
	NOVI ZAGREB	48,0	0,30	2,99	54,8
1.	Blato	69,1	0,43	3,55	66,4
2.	Botinec	73,8	0,22	3,04	50,7
3.	Brezovica	44,2	0,51	3,63	74,2
4.	Buzin	75,1	0,66	3,48	75,9
5.	Čehi	26,0	0,75	3,22	74,5
6.	Demerje	58,8	1,09	3,51	60,5
7.	Dragonožec	34,0	0,53	3,66	82,4
8.	Dugave	54,7	0,12	3,03	56,5
9.	Havidiči	83,3	0,60	3,57	66,1
10.	Horvati	61,0	0,58	4,10	71,0
11.	Hrelić	45,2	0,71	3,24	85,6
12.	Hrvatski Leskovac	72,5	0,40	3,35	58,8
13.	Jakuševec	49,7	0,67	3,26	87,2
14.	Ježdovec	70,2	0,74	3,73	72,7

K. Bašić: Obiteljski status – aspekt socijalne topografije Zagreba

OPCINA Mjesna zajednica*	f	x	Ø broj čl. dom.	Ø pov. stana
15. Kajzerica	81,0	0,54	2,97	53,5
16. Klara	96,3	0,31	3,11	57,3
17. Kupin. Kraljevec	68,0	0,83	4,12	74,1
18. Lipnica	55,6	0,69	3,35	58,9
19. Lučko	63,7	0,40	3,42	68,6
20. Odra	87,1	0,57	3,43	71,0
21. Odranski Obrež	81,4	0,53	3,88	66,7
22. Odranski Strmec	54,8	0,59	3,86	67,5
23. Remetinec	53,7	0,45	2,95	54,5
24. Savski Gaj	62,3	0,65	2,64	50,6
25. Siget	32,7	0,23	2,88	56,9
26. Sopot	37,9	0,27	2,83	47,7
27. Središće	47,1	0,30	2,69	49,7
28. Stupnik	69,3	0,75	3,74	77,8
29. Travno	36,1	0,08	3,13	57,1
30. Trnsko	38,9	0,39	2,74	48,1
31. Trpuci	58,3	0,87	4,04	75,5
32. Utrine	41,3	0,18	2,73	45,8
33. Zapruđe	32,9	0,33	2,69	49,3
PEŠČENICA	66,7	0,38	2,82	50,4
1. Andrije Žaje	62,3	0,51	2,49	47,7
2. Borongaj-Lugovi	89,2	0,25	2,73	46,8
3. Božidar Maslarić	44,7	0,48	2,87	53,3
4. Ferenšćica	67,5	0,35	2,90	46,5
5. Folnegovićevo n.	51,9	0,43	2,78	47,1
6. Kozari Bok	104,8	0,07	3,06	53,0
7. Peščenica	54,2	0,63	2,61	50,3
8. Resnik	68,2	0,91	3,09	74,7
9. Savica-Šanci	85,8	0,31	3,03	59,6
10. Volovčica	48,9	0,41	2,70	47,8
11. Vukomerec	71,1	0,19	3,12	68,9
12. Zitnjak	99,1	0,21	3,42	52,7
SUSEDGRAD	54,0	0,30	3,18	58,6
1. Gajnice	42,1	0,16	3,13	53,3
2. Gornje Vrapče	52,3	0,25	3,18	58,4
3. Gornji Stenjevec	100,4	0,40	3,08	65,0
4. Jurica Ribar	72,5	0,24	3,18	52,5
5. Perjavica-Borčec	57,0	0,41	3,15	63,6
6. Podsused	47,7	0,50	3,11	63,1
7. Stenjevec	58,4	0,40	3,23	62,4
8. Špansko	45,8	0,24	3,28	59,1
9. Vrapče-Centar	55,7	0,35	3,30	59,1
10. Vrapče Donje	69,1	0,34	3,19	59,7
TREŠNJEVKA	50,0	0,51	2,75	50,3
1. Ciglenica	55,8	0,93	2,45	41,8
2. Đuro Šimunić	66,1	1,03	2,93	55,5
3. Horvati-Srednjaci	37,7	0,33	2,95	55,2
4. Jakša Dugandžić	57,1	1,50	2,59	48,1
5. Joža Vlahović	61,2	0,80	2,51	46,9
6. Kata Dumbović	45,0	1,09	2,49	47,8
7. Knežija	38,1	0,43	2,73	48,5
8. Ljubljanka	57,6	0,77	2,46	57,3
9. Nikola Tesla	50,2	0,96	2,60	51,7
10. Prečko	48,1	0,14	3,10	50,9
11. Rade Končar	52,6	0,37	2,77	49,7

OPĆINA Mjesna zajednica*	f	x	Ø broj čl. dom.	Ø pov. stana
12. Ruđeš	63,6	0,36	3,01	59,8
13. Veljko Vlahović	59,9	0,80	2,53	45,1
14. Vladimir Gortan	50,9	0,76	2,53	47,2
TRNJE	53,4	0,72	2,64	48,2
1. B. Dakić-Jakov	41,0	1,21	2,29	54,6
2. Bratstvo-jedin.	41,4	0,40	2,73	47,5
3. Cvjetno naselje	46,1	0,74	2,96	61,2
4. Janko Gredelj	70,7	0,95	2,42	42,4
5. Kanal	56,9	0,94	2,39	41,0
6. Ljubice Gerovac	38,4	0,76	2,60	51,1
7. Moša Pijade	34,5	0,90	2,51	47,8
8. Oton Župančić	48,9	0,63	2,69	45,6
9. Poljane	68,4	1,14	2,62	48,6
10. Proleter	62,7	0,49	2,83	51,5
11. Sigetica	44,5	0,67	2,76	49,0
12. Stjepan Skrnjug	54,0	0,76	2,75	44,8
13. Trnje	70,6	0,97	2,30	36,3
14. Veslačko naselje	42,7	0,46	2,76	59,4

* Prije nego što su ukinute kao oblik administrativno-teritorijalne organizacije, mnoge su mjesne zajednice preimenovane: CENTAR: 2. Ivan Kukuljević – Sakcinski, 3. Kralj Petar Svačić, 6. Mimara, 7. Andrija Medulić, 10. August Senoa, 11. Stjepan Radić, 12. Cvjetni trg; CRNOME-REC: 1. Ban Keglević, 2. Jelenovec, 4. Bartol Kašić, 8. Sveti Duh, 9. Petar Zrinski, 10. Sestinski dol – Vrhovec; DUBRAVA: 5. Poljanice, 6. Dubrava-Središte, 9. Klaka, 11. Gornja Dubrava, 12. Ivan Mažuranić, 16. 30. svibnja 1990; MAKSIMIR: 9. Dinko Šimunović, 11. Sava Malešević, 12. Eugen Kvaternik; MEDVEŠČAK: 1. Kralj Zvonimir, 2. Knez Mislav, 3. Medveščak, 6. Pavao Šubić, 7. Nadbiskupa Antuna Bauera, 8. Petar Krešimir IV, 9. Petrova, 10. Hrvatski narodni vladari, 11. Šalata, 12. Ribnjak, 13. Matko Laginja; NOVI ZAGREB: 16. Sveta Klara, 22. Strmec Odranski, 30. Krešo Rakić – Trnsko; PEŠČENICA: 1. Donje Svetice, 3. Bruno Bušić; SUSEDGRAD: 4. Vrapče-Jug, 10. Malešnica; TREŠNJEVKA: 2. Gajevo, 4. Antun Mihanović, 5. Samoborček, 6. Silvine Strahimir Kranjčević, 11. Dr. Ante Starčević, 13. Stara Trešnjevka, 14. Pongračevo; TRNJE: 1. Cvjetnica, 2. Trnjanska Savica, 4. Martinovka, 6. Savski kuti, 7. Miramare, 8. Hrvatski književnik Mile Budak, 10. Marin Držić, 12. Staro Trnje.

Izvor: Stanovništvo, domaćinstva i stanovi po mjesnim zajednicama (stanje popisa 31. III 1981).
Centar za ekonomski razvoj grada Zagreba – Zavod za statistiku, Zagreb, 1982.

Dobna struktura stanovništva. Jedan od boljih cjelovitih pokazatelja dobne strukture stanovništva nekog područja je indeks starosti (X_s , tab. 1) koji predstavlja odnos između starog (> 59 godina) i mladog kontingenta stanovništva (< 20 godina). Kritična vrijednost tog indeksa je 0,40; kada indeks prijeđe tu vrijednost, smatra se da je stanovništvo već zašlo u proces starenja.

Na području Zagreba gotovo tri četvrtine mjesnih zajednica prešlo je tu kritičnu vrijednost. Najstarije stanovništvo nalazimo u središtu grada, te u dijelovima periurbanog prostora. U oba je područja takva dobna struktura posljedica selektivnog iseljavanja, samo se u prvom slučaju radi o centrifugalnom, a u drugom o centripetalnom procesu.

Najmlađe stanovništvo imaju rubni dijelovi morfološkog grada, prije svega nova stambena naselja, kao određite većine unutargradskih preseljavanja i doseljavanja u grad. Starenjem tih naselja stari i njihovo stanovništvo, što jasno pokazuje međusobna usporedba tih naselja.

Veličina domaćinstva. Sličan koncentrični obrazac, ali s kontinuiranim porastom od središta pa sve do administrativnih granica grada, pokazuje i prosječan broj članova domaćinstva (tab. 1). Prosjeci se kreću od 2.3 u centru do 4.1 u većem dijelu Novog Zagreba, s tipičnim obrnutim odnosom udjela samačkih i višečlanih obiteljskih domaćinstava.

Najveća prosječna veličina domaćinstva u periurbanom prostoru – i po red prevage starijeg stanovništva – odraz je većeg udjela trogeneracijskih porodica, dok u gradu prevladava nuklearna obitelj kao osnovna jedinica društva.

Stambeni prostor. Stambeni prostor grada dimenzija je kako funkcionalno-prostorne, tako i demografske te fizionomsko-morfološke strukture grada, jer predstavlja odraz složenog međudnosa stambene funkcije i drugih načina korištenja gradskog zemljišta, dinamičnih i strukturnih obilježja stanovništva i stambene strukture, te topografskih uvjeta i kulturnih utjecaja u njegovu arhitektonskom oblikovanju. U formiranju socijalne topografije grada te su strukture i međusobno usko povezane, a u određivanju obiteljskog statusa područja najrelevantnijim obilježjem stambenog prostora smatra se njegova realna veličina.

Veličina stana. Prosječna veličina stana u Zagrebu (tab. 1) kreće se od najmanjih 36.6 m² u mjesnoj zajednici Trnje do 82.3 m² na Tuškancu i još više u nekim prigradskim područjima (Jakuševac 87.2 m²). Uopće se najmanji stanovi nalaze na nekadašnjoj siromašnoj radničkoj periferiji grada – od Trešnjevke preko Trnja do Peščenice, pogotovo u dijelovima koji su zaobđeni u procesu rekonstrukcije. Minijaturni stanovi karakteristični su osim toga i za nova stambena naselja, naročito ona sagrađena šezdesetih godina kada je na veliku potražnju stanova, uz imigracijski pritisak izvana, djelovao i snažan pritisak iz prenaseljene gradske jezgre. Općenito uzevši, veličina stanova ipak se povećava s udaljavanjem od centra, barem u dijelovima grada južno od željezničke pruge te prema zapadnoj i istočnoj periferiji. U sjevernom kvadrantu, međutim, situacija je potpuno obrnuta: najveće stanove u cijelom gradu nalazimo u samom njegovu središtu – Donjem Gradu, te u susjednom tzv. sjevernom pojasu vila. Istočno i zapadno od tog segmenta prosječna veličina stana prvo se smanjuje, da bi se tek na određenoj udaljenosti ponovno počela povećavati. Takva distribucija odraz je socio-ekonomskog statusa stanovništva Zagreba, gdje najviši slojevi nastanjuju upravo središnje gradske četvrti i susjedne sjeverne predjele (Bašić, 1993).

Sa stajališta socijalne topografije interesantna je i prosječna stambena površina po osobi. I u tom pogledu najuža gradska jezgra i sjeverni kvadrant ističu se kao najpovoljniji. Relativno veće prosječne površine nalazimo još u dijelovima periurbanog prostora, a u najvećem dijelu promatranog područja (dvije trećine svih mjesnih zajednica) taj je prosjek svega 15.1 – 20.0 m² po osobi. Ispod tzv. patološkog minimuma od 15 m² većina je stanova u Novom Retkovcu, Trnju (MZ), Ferenščici, Borongaj – Lugovima, a najgore je u Kozari Boku (prosječno 13.7 kvadrata po osobi).

ZAKLJUČAK

Izuzmemo li (iz već navedenih razloga) stope fertiliteta, analizirani pokazatelji obiteljskog statusa mjesnih zajednica Zagreba 1981. godine uglavnom pokazuju tipičan koncentrični obrazac prostorne distribucije. Pritom su prosječna veličina domaćinstva kao i prosječna površina stana upravo, a indeks starosti stanovništva obrnuto proporcionalni obiteljskom karakteru područja, što se matematički može izraziti ovako:

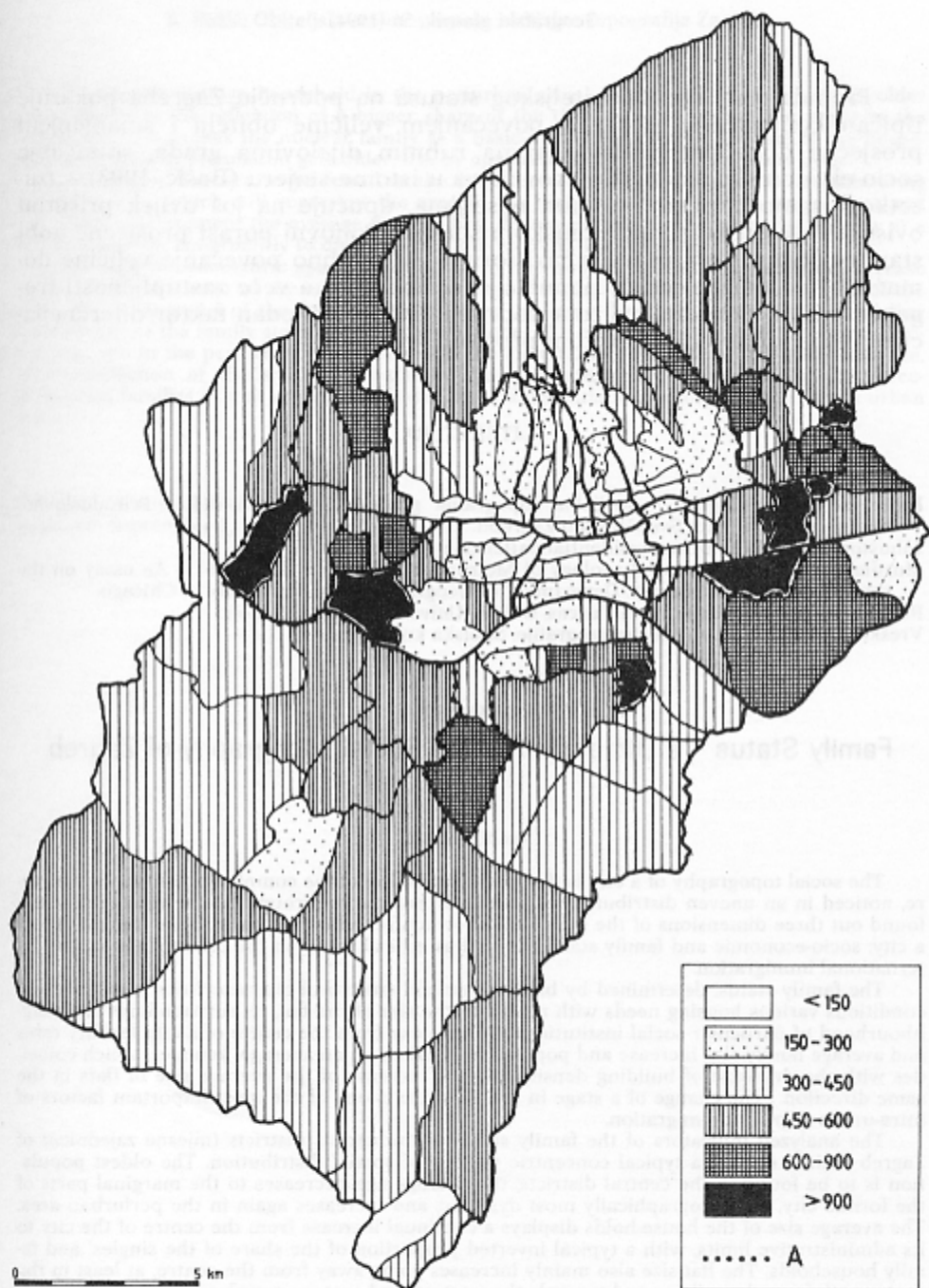
$$\frac{\text{prosječna veličina domaćinstva} \cdot \text{prosječna površina stana}}{\text{indeks starosti stanovništva}}$$

Uvrštavanjem stvarnih vrijednosti navedenih pokazatelja u taj izraz dobivamo za svaku mjesnu zajednicu svojevrstan sintetički pokazatelj obiteljskog karaktera (nazovimo ga uvjetno *obiteljski indeks*). Vrijednost toga indeksa kreće se u konkretnom slučaju od najmanjih 73.82 u MZ Josip Engel (po novome Pavao Šubić) na Medveščaku do najvećih 2786.40 na Trnovčici u Dubravi (Sl. 1). Očita koncentrična distribucija dobivenih indeksa pokazuje porast obiteljskog karaktera područja s udaljavanjem od središta grada.

Staro stanovništvo i u prosjeku mala domaćinstva u skladu su s funkcionalnim i ambijentalnim obilježjima središnjih gradskih četvrti, kojima ni natprosječno veliki stanovi ne mijenjaju neobiteljski karakter. Nasuprot tome, najviše vrijednosti obiteljskog indeksa nalazimo u novoizgrađenim stambenim naseljima na rubu formalnog grada, čemu najviše pridonosi mladost njihova stanovništva. To samo dokazuje dobno selektivan karakter unutargradskih migracija, s promjenom stadija u obiteljskom ciklusu kao najvažnijim poticajnim faktorom. Starenjem naselja i njihovih stanovnika smanjivat će se i vrijednost obiteljskog indeksa, a najviše vrijednosti bilježiti će se opet u najnovijim stambenim kompleksima. U središtu grada vrijednost indeksa će se nastaviti smanjivati, kao što se i dalje smanjuje ukupan broj stanovnika, sve dok planskom rekonstrukcijom pojedinih četvrti i tu ne nastanu novi stambeni blokovi koji će privući mlađe stanovništvo višega socijalnog statusa. Takav je slučaj upravo već spomenuta MZ Josip Engel (odnosno Pavao Šubić), a slično se može očekivati i u dijelovima Trnja.

Pored planski izgrađenih rubnih stambenih naselja, najviše vrijednosti obiteljskog indeksa karakteriziraju i rubne zone individualne izgradnje, čemu podjednako pridonose i relativno mlado stanovništvo (visoke stope fertiliteta), i veći broj članova domaćinstva (višegeneracijske porodice), kao i nešto veće stambene površine. Te se zone najvećim dijelom podudaraju s područjima nižeg socio-ekonomskog statusa (jugoistočna i istočna periferija – Bašić, 1993), što potvrđuje međuovisnost socijalnih i biodinamičkih obilježja stanovništva.

Najveći dio periurbanog prostora obilježen je umjerenim vrijednostima obiteljskog indeksa, usprkos u prosjeku velikim domaćinstvima (visok udio trogeneracijskih porodica) i velikim stambenim površinama (izgrađenim na naslijeđenom ili jeftino kupljenom zemljištu). To je posljedica slabe ili čak negativne populacijske dinamike tih područja, što se očituje u nepovoljnoj dobnoj strukturi stanovništva.

Sl. 1. Indeksi obiteljskog statusa mjesnih zajednica Zagreba 1981. godine, A – granice kontinuirano izgrađenog područja grada (> 6,5 st/ha).

Fig. 1 Index of the Family Status of local communities in Zagreb in 1981. A – Continually built-up urban area limit (> 650 inh. per km²).

Premda distribucija obiteljskog statusa na području Zagreba pokazuje tipičan koncentrični obrazac, povećanjem veličine obitelji i smanjenjem prosječne dobi stanovništva prema rubnim dijelovima grada, snižavanje socio-ekonomskog statusa stanovništva u istome smjeru (Bašić, 1993), s izuzetkom samo u novim rubnim naseljima, upućuje na još uvijek prisutnu ovisnost obiteljskog o ekonomskom statusu. Ponovni porast prosječne dobi stanovništva u periurbanom prostoru, uz istodobno povećanje veličine domaćinstva, odraz je manje populacijske dinamike, a veće zastupljenosti trogeneracijskih porodica na tom području, što je još jedan faktor diferencijacije prema »pravom« gradskom prostoru.

LITERATURA

- Bašić, K. (1993): Zagreb – socijalna topografija grada. Magistarski rad – Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Johnston, R. J. (1971): Urban residential patterns. Bell, London.
- Murdie, R. A. (1969): Factorial ecology of Metropolitan Toronto, 1951–1961 – An essay on the social geography of the city. Department of Geography – The University of Chicago.
- Robson, B. T. (1975): Urban social areas. Oxford University Press, London.
- Vresk, M. (1986): Osnove urbane geografije. Školska knjiga, Zagreb.

SUMMARY

Family Status – a Dimension of the Social Topography of Zagreb

by
Ksenija Bašić

The social topography of a city is the spatial reflection of the complex urban social structure, noticed in an uneven distribution of particular population groups. So far researches have found out three dimensions of the urban social structure, reflected in the social topography of a city: socio-economic and family status, as well as ethnic status in the cities of the strong international immigration.

The family status, determined by biodynamic and structural characteristics of population, conditions various housing needs with regard to the size of the flat, its surroundings and neighbourhood of particular social institutions. Going away from the centre of a city fertility rates and average family size increase and population is, taken on an average, younger, which coincides with the decrease of building density and the increase of the average size of flats in the same direction. The change of a stage in the life-cycle is one of the most important factors of intra-urban population migration.

The analyzed indicators of the family status of the census districts (mjesne zajednice) of Zagreb mainly display a typical concentric pattern of spatial distribution. The oldest population is to be found in the central districts; the average age decreases to the marginal parts of the formal city, as demographically most dynamic, and increases again in the periurban area. The average size of the house-holds displays a continual increase from the centre of the city to its administrative limits, with a typical inverted proportion of the share of the singles' and family households. The flat size also mainly increases going away from the centre, at least in the parts south from the railway and towards the western and eastern periphery, while in the northern quadrant the situation is completely opposite.

The oldest population in the centre of the city and in some parts of the periurban area is the result of selective migration, only the first case deals with a centrifugal and the second with a centripetal process. The youngest population lives in the marginal parts of the city, first of all in the new housing estates – destination of the majority of intra-urban migrations and movings to the city.

The biggest average household in the periurban area – despite the majority of the older population – is the reflection of a bigger share of the three-generation families, while in the city (where overcomes the nuclear family as a basic unit of the society) the size of the household decreases as population gets older, i. e. by approaching the end of the family cycle.

The biggest flats are to be found in the very centre of the city and in the neighbouring northern zone, which still represent the area of the highest socio-economic status. East and west from that segment the average flat size first decreases, to start increasing again only at a certain distance, congruently to diminution of the building-site value.

Although the concentric spatial distribution of the quoted indicators reflects the increase of the family character of the area going away from the centre of the city, the decrease of the socio-economic status of the Zagreb population in the same direction points at a still existing dependence of the family status to the economic one. The renewed increase of the average population age in the periurban area, along with the simultaneous increase of the household size, is the reflection of the smaller population dynamics and the bigger share of the three-generation families in that area, which is one more differentiation factor from the »very« urban area.

Primljeno: 1. rujna 1994.

Received: September 1, 1994

Teorija hierarhijskih naselja, kao što je poznato, nastala je tridesetih godina 20. vijeka u Njemačkoj. Radovi njemačkog tvorca Waltera Christallera izvedeni su cijeloj postignutoj generaciji europskih i američkih geografa koji posudili ovim su radom od temelja američke škole kvantitativnih metoda, ali je pri tome, kao nešto bilo i ograničeno, odnosno kritički, ona zbog značajne, velike izmisljenosti (cf. Lashley, 1972; Meitner, 1973, 13.).

U teoriji nastojalo je u skladu s tim. One dokazuje da su homogenost prostora i udaljenost od izvora potrebnih za život do formiranja određene zgrade i hierarhijske hierarhije, do specifičnoga (teoriziranoga) prostornoga rasporeda naselja se su odrazom različitih, brzo stanovničke i površine gradstvenoga privlačivost područja (tzv. komplementarnoga područja) u velikim naseljima.

Iako u stvarnosti nema homogenih prostora, što znači da se model centralnih naselja – kao što su to utvrdili mnogi istraživači – idealno, njegova je vrijednost sastoji u tome što on predstavlja porijeklo u čitav oblik, dak